

Abdülazîz ed-Debbâğ'ın "el-İbrîz" Adlı Eserindeki Bazı İtikadî Görüşleri
Some Creed Views of Abd al-Aziz ed-Dabbagh in his Work Named al-Ibriz

Süleyman ÇAM

Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelâm ve İtikadî İslâm
Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı,

Assist. Prof. Dr., Osmaniye Korkut Ata University, Faculty of Theology, Department of
Theology and History of Islamic Religious Sects,

Osmaniye/Türkiye

suleymancam@osmaniye.edu.tr

ORCID: 0000-0002-4588-8491.

DOI: 10.34085/buifd.1170560

Öz

Milâdî 1679 tarihinde Fas'ta doğan Abdülazîz ed-Debbâğ (ö. 1132/1729), Mâlikî mezhebine mensup büyük bir âlim ve aynı zamanda Hızırıyye tarikatının kurucularından sayılan önemli bir mutasavvıftır. Gerek siyasi, gerekse de tasavvuf ve tarikatlar açısından hareketli ve canlı bir dönemde yaşayan ed-Debbâğ, genel olarak kendisini siyasi olayların dışında tutmuş, tasavvufla ilgilenmiştir. Onun hakkında malumat sahibi olunabilecek en geniş bilgi, *el-İbrîz* adlı eserinde bulunmaktadır. Fakat bu eser, kendisi hayatta iken kaleme alınmamış vefatından sonra öğrencisi ve müridi Ahmed b. Mübârek (ö. 1156/1743) tarafından şeyhinin görüşlerini derlemek amacıyla telif edilmiştir. Eserde, Ehl-i Sünnet düşüncesini savunan ed-Debbâğ'ın öncelikle tasavvuf olmak üzere hadis, kelâm, fıkıh ve tefsir gibi dinî ilimleri çok iyi bildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca eserde, diğer dinî ilimlerin yanında nübüvvet, büyük günah, berzah ve ahiret hayatı, cennet ve cehennem gibi kelâmî konular işlendiğinden onun itikadla ilgili bazı görüşleri bulunmaktadır. Ancak Ahmed b. Mübârek tarafından kaleme alınan bu eserde kabul edilmesi çok zor olan bazı görüşler ve yorumlar ona atfedilmiştir. Çalışmamızda Abdülazîz ed-Debbâğ'ın *el-İbrîz* adlı eserinde yer alan velâyet ve nübüvvet, melek, cin, şeytan, cennet ve cehennem, ru'yetullah gibi bazı itikadî görüşlerine yer verilmiştir. Ayrıca müellifin, eserinde itikadî konularla ilgili ayet ve hadislerle tamamen bâtinî bir bakış açısı ile yaklaştığı ve bu çerçevede aşırı bir yorum anlayışını benimsediği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Ehl-i Sünnet, Abdülazîz ed-Debbâğ, el-İbrîz, İtikat.

Abstract

Abd al-Aziz ed-Dabbagh (d. 1132/1729), who was born in Morocco in 1679 A.D., is a great scholar belonging to the Maliki sect and also an important sufi who is considered one of the founders of the Khidriyye sect. Ed-Dabbagh, who lived in a lively and active period both in terms of politics and Sufism and sects, generally kept himself outside of political events and was interested in Sufism. The most extensive information about him can be found in his work named *al-Ibriz*. However, this work was not written while he was alive, and after his death, his student and disciple It was copyrighted by Ahmed b. Mubarak, (d. 1156/1743) in order to compile the views of his sheikh. In the work, it is understood that ed-Dabbagh, who defended the Ahl as-Sunnah thought, knew religious sciences such as hadith, kalam, fiqh and tafsir, primarily Sufism. In addition, he has some views on creed, since the theological subjects such as prophecy, great sin, barzakh and afterlife, heaven and hell are covered in the work, among other religious sciences. However, In this work written by Ahmed b. Mubarak, some views and comments that are very difficult to accept have been attributed to him. In our study, some theological views such as guardianship and prophecy, angel, jinn, devil, heaven and hell, ru'yetullah, in Abd al-Aziz ed-Debbag's work *al-Ibriz*, are included. In addition, it

can be said that the author approaches the verses and hadiths related to theological issues with a purely esoteric point of view and adopts an extreme understanding of interpretation in this context.

Keywords: Kalam, Ahl as-Sunnah, Abd al-Aziz ed-Dabbagh, al-Ibriz, Creed.

Giriş

Çok kısa zaman diliminde dünyanın çeşitli bölgelerine yayılan İslâm dini sayesinde Kur'ân ve sünnet kültürü canlandı. Söz konusu kültür, İslâm âlimlerinin yetişmesine ve ilim merkezlerinin teşekkülüne neden olmuştur. Dolayısıyla İspanya ve Kuzey Afrika'da kurulan Endülüs Emevîleri döneminde birçok alanda meşhur olan âlimlerin yanı sıra, tasavvuf sahasında da yetişmiş âlimler vardır. Abdülazîz ed-Debbâğ (ö. 1132/1720), bu bölgede tasavvuf alanında yetişmiş meşhur âlimlerden biridir.¹ Milâdî 1679 tarihinde Fas'ta diğer adıyla Mağrib'de doğan ed-Debbâğ,² Mâlikî mezhebine mensuptur. Abdülazîz ed-Debbâğ, 1720'de vefat etmiş olup kabri Merakeş'te bulunmaktadır.³ O, dönemin kutbu olarak tanınmış olsa da ilmî kaynaklarda hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Onun hakkında en çok bilgi; görüş ve düşüncelerini yansıttığı katıksız som altın anlamına gelen⁴ *el-İbrîz* adlı eserinde mevcuttur. Ümmî olduğu, zahir ve batın ilimleri bildiği söylenen ed-Debbâğ'ın Sünnî olduğu belirtilir. Ayrıca ed-Debbâğ'ın kelâm, tefsir, hadis ve fıkıh gibi alanlara vâkif olduğu, özellikle de mükemmel bir tasavvuf kültürüne sahip olduğu, Gazzâlî (ö. 505/1111), Hallâc-ı Mansûr (ö. 309/922), Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 234/848), Hakîm et-Tirmîzî (ö. 320/932), İbnü'l-Fârîz (ö. 632/1235), İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) gibi âlimlerin nübüvvet, velâyet, keşf ve varlıkla ilgili görüşlerini bildiği ifade edilir.⁵

18. yüzyıl Mağrib sûfilerinden sayılan ed-Debbâğ, Şâzeliyye tarikatının Hıziriyye kolunun kurucularındandır. Onun yaşadığı dönemlerde Fas'ta sûfliğin yayıldığı medrese ve camilerin yanında zâviyelerin de eğitim faaliyetlerinde bulunduğu görülmektedir. Zâviyeler, putperest kabileler arasında İslâm'ı yaymada önemli bir yere sahiptir. Senegal, Güney Sahra, Kenya, Mali, Gana, Nijer gibi muhitlerde Senûsiyye, Kâdiriyye, Şâziliyye ve Ticâniyye denilen birçok tarikat bulunmaktadır. Söz konusu tarikatlar bu ülkelerin Müslüman olmasında önemli rol üstlenmişlerdir.⁶

O, Ehl-i Sünnet çizgisinde olan bir âlimdir. Çünkü o, Ehl-i Sünnet'i çokça övmüştür. Bizzat ed-Debbâğ, Ehl-i Sünnet'i büyük bir sevgiyle sevdiğini ve Allah'tan Ehl-i Sünnet akidesi üzere bulunduğu halde ruhunu almasını istediğini dile getirir.⁷

¹ Ali Karakaş, "Abdüzazîz ed-Debbâğ ve el-İbrîz Adlı Eserinde Hadis Örnekleri", *Türkojî Araştırmaları*, 13/2 (2018), 487.

² Ebu Gays Muhammed Hayrûddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dımaşkî Zirîklî, *el-A'lâm: Kâmûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arab ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikin*, 8 cilt, nşr. Züheyr Fethullah (Beyrut: Dâru'l-İlm, 15. Baskı, 2002), 4/28.

³ İsmail Hakkı Göksoy, *İslâm Tarihi Gezi Notları*, (İstanbul: Hiper Yayınevi, 2019), 165.

⁴ Muhammed Murtezâ ez-Zebîdî, *Tacu'l-Arus min Cevahiri'l-Kâmûs*, (Dâru'l-Hidâye, trz.), 15/23; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Ezdî el-Basrî İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luga*, thk. Remzi Münir el-Baalbekî, (Beyrut: Dâr'ul-İlmil-Melâyîn, 1987), 2/1193; Rûhî el-Baalbekî, *el-Mevrid-Kâmûs Arabî-İngilizî* (Beyrut: Dâru'l-İlmil-Melâyîn, 1995), 23.

⁵ Muhammed Yusuf Akbak, "Ahmed b. Mübârek'in el-İbrîz Adlı Eseri Bağlamında Abdülazîz ed-Debbâğ'ın Hayatı ve Mağrib Tasavvuf Düşüncesine Etkisi", *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 21/42 (2018), 116-118; Diyanet İslâm Ansiklopedisi, "Abdülazîz ed-Debbâğ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1/188 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 1/188; Karakaş, "Abdüzazîz ed-Debbâğ ve el-İbrîz Adlı Eserinde Hadis Örnekleri", 480-481; M. Nazif Şahinoğlu, "Abdülazîz ed-Debbâğ ve Bazı Tasavvufî Görüşlerine Bir Bakış", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (Erzurum 1989), 101.

⁶ Akbak, "Ahmed b. Mübârek'in el-İbrîz Adlı Eseri Bağlamında Abdülazîz ed-Debbâğ'ın Hayatı ve Mağrib Tasavvuf Düşüncesine Etkisi", 116.

⁷ Abdülazîz ed-Debbâğ, *el-İbrîz: Şeriat-Tarikat-Hakikat-Marifet*, çev. Celal Yıldırım (İstanbul: Demir Kitabevi, 1979), 1/58

Abdülazîz ed-Debbâğ'ın günümüze kadar ulaşan ve kendisi hakkında sınırlı bilgi edindiğimiz tek eseri, önde gelen müridlerinden biri olan Ahmed b. Mübârek (ö. 1156/1743) tarafından telif edilen *el-İbrîz*'dir. Bu eser, ed-Debbâğ tarafından telif edilmemiş, kendisinden sonra müridi Ahmed b. Mübârek tarafından şeyhinin düşünce ve görüşlerini belirtmek amacıyla kaleme alınmıştır. Ahmed b. Mübârek eserde, şeyhinin görüşleriyle birlikte bazı konularda kendi düşüncelerine de yer vermiş ve bir kısım İslâm âliminin fikirlerini de aktarmıştır. Bu eser, aynı zamanda Ahmed b. Mübârek tarafından Doğu ve Batı dünyasında birçok bölgeye yayılmıştır. Tasavvufî bir eser olan *el-İbrîz*'de aynı zamanda kelâm, fıkıh ve hadis ile ilgili konular da mevcuttur. Onun özellikle de tasavvufî alanda ileri sürdüğü düşünceler hem yaşadığı dönemde hem de sonraki zamanlarda birçok araştırmacının dikkatini çekmiştir. Başta tasavvuf olmak üzere diğer dini alanlara da kısmen yer verilen eserde nübüvvet, büyük günah, berzah ve ahiret hayatı, cennet ve cehennem gibi kelâmî konular da işlenmiştir. Dolayısıyla onun söz konusu itikadî alanla ilgili bazı görüşleri çalışmamızın ana hattını oluşturmaktadır.

1. Abdülazîz ed-Debbâğ'ın Bazı İtikadî Görüşleri

1. 1. Allah İnancı ile İlgili Görüşü

Abdülazîz ed-Debbâğ'a göre Allah'a iman O'nun rububiyetini ikrar ve tasdik etmek anlamına gelmektedir. Allah dilediğini yaratır ve istediğini seçip beğenir. Allah'a imanla birlikte peygamberlere, meleklerle ve Allah'ın rızasıyla bağlantılı olan bütün şeylere iman etmek gerekir.⁸

O, *el-İbrîz* adlı eserinde Allah'ın var, bir ve ortağı olmadığını belirtmiştir. Varlığı kıdem, beka ve muhâlefetün li'l-havâdis ilelerdir. O'nunla beraber başka bir müdebbiri ve veziri de yoktur. Her şey O'nun bilgisi dâhilinde gerçekleşir ve hiç bir şey de O'nun kudretinin dışına çıkamaz. Allah, mahlûkatında dilediği gibi tasarruf eder. Dilediğini zengin dilediğini ise fakir yapar. Zaman ve mekânlarda dilediğini evirip çevirir. O, her türlü noksanlıktan ve sonradan olma sıfatlardan yücedir, münezzehtir ve O'ndan başka ilah yoktur. Allah, nicelik ve nasıllık ölçüsüyle değerlendirilemeyeceği gibi yarattıklarından hiç birine benzemez. Eğer Allah, mahlûkatına tecelli etmiş olsaydı hepsi de kum ve toz haline gelip yok olurdu. Ancak Allah, kendi rahmetiyle ve hikmetiyle yaratıklara merhamette bulunmuş, ezelde takdir ettiği kazasına göre onları korumuştur.⁹

Yeryüzünün bütün çeşitleriyle Allah'ın varlığını, birliğini belgelediğini ifade eden ed-Debbâğ, delil ve belge olarak eşyanın kendisinin başka bir şeye ihtiyaç duymadan Allah'ın birliği konusunda yeterli olacağını ileri sürmektedir.¹⁰ Ayrıca ed-Debbâğ'a göre bütün ibâdetler, kelime-i tevhîd'in ayakta tutulması için yapılmaktadır.¹¹ Ona göre Allah, düşüncelerin tasavvur ettiği her şeyden başkasıdır. Çünkü düşünce ânında tasavvur edilen her şey, her şekil ve suret mahlûkat arasında mevcuttur. Allah ise yaratıkların sıfat ve şekillerinden pâk ve münezzehtir.¹² Dolayısıyla onun teşbih ve tecsimden uzak bir Allah tasavvuru ortaya koyduğu anlaşılmaktadır.

Abdülazîz ed-Debbâğ'a göre Allah, ihtiyariyle faildir, O'nun fiili tabiattan veya ta'lilden değildir. Allah, kullarının fiillerini yaratandır.¹³ Mutlak surette Allah faildir. Allah'ın fiili bütün

⁸ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 2/419.

⁹ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 2/268.

¹⁰ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 2/52.

¹¹ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 2/43.

¹² ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 2/269.

¹³ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 1/298.

mümkünatta vasıtasız olarak geçerlidir ve hareket eden her şeyin faili Allah'tır.¹⁴ Ona göre Allah'ın fiillerini hem mükevvenatta, hem de mahlûkatta müşahede etmek mümkündür. Dünyada ne kadar mahlûk varsa, Allah'ın fiili onda mutlaka mevcuttur. Dolayısıyla eşyanın özünde Allah'ın fiili olduğundan Allah'ın eşyaya hulul etmesi yâni sonradan olan bir şeyle birleşmesi mümkün değildir.¹⁵

Allah'ın sıfatları hakkında o, vâcib olanın tefvîz olduğunu yâni te'vîle kapı açmamak gerektiğini, Allah'ın kendi muradını daha iyi bildiğini söylemektedir. Çünkü ona göre Allah'ın şanı çok büyük olduğundan kulların onu gerektiği gibi anlayamayacağı ve onun künhüne ulaşmaya, nüfuz etmeye güç yetiremeyeceğini belirtir. Ona göre Allah'ın sıfatları konusunda kullara düşen tek şey, Allah'ı tenzih etmek ve O'nu mümkün olmayan zâhirden berî tutmaya çalışmaktır. Ayrıca bu sıfatların manalarını Allah'a tefvîz edip te'vîle gitmemektir. Yani herhangi bir teşbîh ve tefsire gitmeden Allah'ın sıfatlarına iman etmeleri gerekir.¹⁶ Dolayısıyla ed-Debbâğ'ın, Allah'ın sıfatlarını kabul etmesiyle birlikte sıfatlar hakkında herhangi bir yorum yapmadan naslarda geçtiği zâhiri manasıyla kabul edilmesi gerektiğini savunduğu anlaşılmaktadır.

Ona göre Allah konuşan bir varlıktır ancak O'nun kelâmı beşer gücünün ötesindedir. Hâdis olan bütün sözlerden mutlaka farklıdır. Allah'ın her şeyi kuşatan ilmi vardır. Allah kelâmında, başkasında bulunmayan bir nefes vardır. Allah kelâmının öncesi yoktur. O'nun kelâm sıfatı zâtı ile kâim ve ezelîdir. Allah kelâmının manasının öncesiz olduğunu söyleyen ed-Debbâğ'a göre Allah kelâmı bir bütündür, zaman tertibi, bölünme, parçalanma diye bir şeyi yoktur.¹⁷ Onun bu konuda Ehl-i Sünnet'in görüşünü benimsediği söylenebilir. Çünkü Ehl-i Sünnet'e göre Allah'ın kelâmı hâdis değil zâtı ile kâim ezelîdir. Ses ve harf türünden müteşekkil de değildir.¹⁸

O, Allah'ın en güzel isimlerinin olduğunu söylemekte ve bu isimlerin manalarının peygamberlere müşahedeler yoluyla verildiğini ileri sürmektedir. Ehl-i Sünnet'e göre ise Allah'ın isimlerinin kaynağı tevkîfidir. Sadece Kur'an ve hadislerde zikredilen isimler Allah'a verilebilir.¹⁹ Ona göre Allah'ın bütün isimlerini peygamberler koymuştur. Yâni peygamberlerin bu isimleri koymasıyla Esmâ-i Hüsnâ ortaya çıkmıştır. Mesela Allah ismini ilk koyan Hz. Âdem olmuştur. İdris peygamber ise Alî, Kaviy, Azîz ve Mennân gibi isimleri koymuştur. Bunun gibi diğer peygamberler de isim vermişler, kendi dillerine göre bunu belirlemişlerdir. Kur'an ise bu isimlerin hepsini geçen peygamberlerin dillerine göre değil de Arapça dili üzerine beyân ederek kendinde toplamıştır.²⁰ Abdülazîz ed-Debbâğ'a göre Allah'ın isimlerini lafzen peygamberler koymuş olsalar da manaları öncesizdir. Lafızlar ise sonradan bu manalara konulmuştur. Çünkü her lafız arızîdir. Arızî olan her şey sonradan değildir. Özellikle lafızlar ve sesler arızî olduğuna göre sonradan olmaları gayet tabiidir.²¹

Ona göre Allah'ın noksan sıfatlardan tenzih edilmesi gerektiği aklın idrakleri arasında bulunmaktadır. Allah'ın ilmi ezeli olduğundan takdir ettiği şeylerin varlık alanında meydana

¹⁴ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 1/353.

¹⁵ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 2/127.

¹⁶ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 1/59-60.

¹⁷ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 1/124-125.

¹⁸ Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Kitâbü't-Temhîd li Kavâidi't-Tevhîd*, çev. Hülya Alper (İstanbul: İz Yayıncılık, 2017), 46.

¹⁹ Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Kitâbu Usûli'd-Dîn*, çev. Ömer Aydın (İstanbul: İşaret Yayınları, 2016), 149.

²⁰ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 2/266.

²¹ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 2/267.

gelmemesi imkânsızdır. Dolayısıyla onun Allah'ın bilgisizlikten tenzih edilmesi gerektiği konusunda Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'nin görüşlerini benimsediği görülmektedir.²² Kısacası ed-Debbâğ'ın, Allah'ın varlığı, birliği, kelâmı, ilmi, fiilleri ve sıfatları gibi hususlarda Ehl-i Sünnet'in görüşünü benimsediği anlaşılmaktadır.

1. 2. Nübüvvet ve Velâyet ile İlgili Görüşleri

Ona göre nübüvvet denilince Hz. Muhammed'e has özellikler kastedilmektedir. Bu özelliklerden maksat Hz. Muhammed'in Allah'la ilgili hakikatleri, O'nun sıfatlarını, meleklarını, âhiret gününü, başkasının bildiğinin çok ötesinde ve değişik olarak bilmesidir.²³

Velâyet, Şîa ve mutasavvıflar tarafından kullanılan önemli bir kavramdır. Şîa'da velâyet, Hz. Peygamberin vefatından sonra yerine kimin geçeceği tartışması sonucu zuhur eden ve zamanla imamet fikrine dönüşen bir kavram olarak kullanılmaktadır. Şîa, mâide suresi 55. âyetin Hz. Ali hakkında indiğini iddia ederek âyette geçen "velî" kavramından maksadın Hz. Ali ve onun soyundan gelenler olduğunu belirtmiştir.²⁴ Dolayısıyla Şîa, Hz. Peygamberden sonra yerine Hz. Ali ve onun soyundan gelenlerin hakkı olduğunu belirtmek amacıyla velâyet kavramını kullanmıştır. Tasavvufta ise kendilerini ibadete vermeleriyle Allah dostları şeklinde tanınmalarına yol açan mutasavvıfların amel ve ibadette derinleşenlerine "velî", onların ulaştığı manevi makama da "velâyet" denmiştir.²⁵

Nübüvvet ve velâyet konusunda sûfiler arasında fikir ayrılığı olsa da genelde sûfiler, başta Hz. Peygamber olmak üzere bütün nebîleri tekâmül mertebesinin en üst basamağına koyarlarken velîleri ise nebîlerden sonraya bırakırlar.²⁶ Abdülazîz ed-Debbâğ da bu konuda aynı şeyi düşünmektedir. Ona göre bazı velîler yanlıya düşerek peygamber makamına erişebileceğini sanmış olsalar da böylesine bir zan ve düşünce kesinlikle yanlıştır ve hakikate aykırıdır. Bir velî ne kadar ma'rifet noktasında yükselirse yükselsin, yine de bir peygamberin eriştiği makama erişemeyeceği gibi ona yaklaşması bile söz konusu olamaz.²⁷

Abdülazîz ed-Debbâğ, Peygamberlerin son derece saygıdeğer kişiler olduklarını ve nübüvvet gibi yüce bir makamda bulduklarının bildirmektir. Nübüvvetin vehbî olduğuna inanan ed-Debbâğ, Peygamberlerin dışında hiç bir mahlûkun çalışıp çabalamasıyla bu makama yükselmeyeceğini ifade eder.²⁸ Ona göre Allah Hz. Muhammed'i yaratırken onu nübüvvet nuruyla yaratmıştır ve o da kendini Allah'a adanmış ve Allah için mücadele etmiştir. Hz. Muhammed'de bulunan peygamberlik özellikleri doğuştan verildiği gibi bütün peygamberlere de doğuştan verilmiştir.²⁹

Ona göre Allah, kullarına peygamber göndermiş ve kendilerine gönderilen peygamberlere de uymalarını emretmiştir. O, bunun tek sebebinin; kulların Allah'ı tanıyıp bilmesi, O'nun birliğini anlayıp tasdik etmesi, hiçbir şeyi O'na ortak koşmaması için olduğunu açıklar.³⁰

²² ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 2/375.

²³ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 1/262.

²⁴ Metin Bozan, *İmamiyye Şîa'sının İmâmet Tasavvuru*, (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2007), 55-57.

²⁵ Mehmet Şirin Ayış, "Tasavvufta Yönelik Eleştiriler Bağlamında "Velâyet" Kavramının Kaynaklarda Ele Alınışı", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 23/45 (2020), 46.

²⁶ Muhammed Yusuf Akbak, *Abdülazîz ed-Debbâğ'ın Hayatı ve el-İbrîz Adlı Eser Bağlamında Tasavvufî Görüşleri*, (Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017), 119-120.

²⁷ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 2/332.

²⁸ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 2/331.

²⁹ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 1/473.

³⁰ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 2/10.

Abdülazîz ed-Debbâğ'a göre peygamberlerin ismet sıfatı bulunmaktadır. Bütün peygamberler, peygamberlik öncesinde ve sonrasında günah işlemekten korunmuş masum insanlardır.³¹ Ehl-i Sünnet âlimleri ise peygamberlerin yanılma ve hata yapmanın dışında nübüvvetten sonra bütün günahlardan masum olmalarının gerekliliği hususunda ittifak etmiştir.³²

Nübüvvet makamının velâyet makamından üstün olduğuna inanan ed-Debbâğ, ismet sıfatının velilere değil peygamberlere has bir özellik olduğunu ifade eder. O, nübüvvet makamının üstünlüğünü anlatırken ismet sıfatından da istifade ederek şu ifadeler yer verir. "Velînin elinde zahir olan haber, ancak Hz. Muhammed'in sayesinde. Çünkü bu habere sebep olan iman ancak Peygamberin vasıtasıyla ona ulaşmıştır. Velînin zâtına gelince, o da diğer zatlardan biri gibidir. Ancak peygamberlerin zatları diğerlerinden farklıdır. Çünkü onlar günahlardan korunmuşluk üzere yaratılmışlardır."³³

Abdülazîz ed-Debbâğ, Peygamberlerin, uyulacak bir şeriata ve yararlanacakları bir eğitimciye muhtaç olmadıklarına inanır. Hak onların zatında yerleştiği için en doğru yolda ilerlerler. Peygamberlerde hâsıl olan güzellikler zatlarından hâsıl olurken velîlerdeki hayır ise zatları dışında meydana gelir. Dolayısıyla ed-Debbâğ, peygamberlerin ismet sıfatını zatî, evliyanın ismetini ise arızî olarak değerlendirmektedir. Yani velînin ismetinin arızî olduğunu söyleyen ed-Debbâğ, velîde bulunan müşâhedenin onu günah işlemekten men ettiğini ancak bunun peygamberlerde olan ismet sıfatı gibi olmadığını ifade eder. Ona göre bu nedenle velâyet ile nübüvvet itişip kakışmaz. Çünkü peygamberlerde olan günahattan men etme doğuştan vardır, velîde ise bu durum sonradan meydana gelmiştir.³⁴ Tasavvuf geleneğinde peygamberler günah işlemekten, velîler de günaha ısrar etmekten korundıklarına inanılmaktadır. Bu genel telakkinin yayında nübüvvet-velâyet tartışmalarıyla bağlantılı olarak velîlere nisbet edilen korunmuşluğun mahiyeti hakkında farklı görüşlerin olduğu belirtilmektedir.³⁵

Abdülazîz ed-Debbâğ, nübüvvetin gerekliliği ve peygamberlerin gönderilmesindeki hikmeti³⁶ ise şu ifadelerle anlatmaktadır. "Onlar insanları kendi sözleri üzerine topluyorlar ve bir araya gelip toplanan o insanlar çeşitli milletlerden olmalarına rağmen bir milletin halkı gibi oluyorlar ve böylece birbirlerine nasihat ve yardımda bulunuyorlar."³⁷ Burada ed-Debbâğ, peygamberlerin gönderilmesindeki hikmeti çeşitli milletlerden insanların bir araya gelmesi ve birbirlerine yardımcı olmaları şeklinde açıklarken Ehl-i Sünnet âlimleri ise insanlara müjdeleyici ve uyarıcı biri olarak dünya ve ahiret işlerinde insanlara yol göstermek amacıyla gönderildiğini belirtir.³⁸

Abdülazîz ed-Debbâğ, nübüvvet için mu'cizenin gerekliliğine inanmaktadır. Ona göre mu'cizeler bazı peygamberlerde çocukken bazılarında ise yaşlılık evresinde gerçekleşmiştir. Hz.

³¹ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 1/497-498.

³² Bağdâdî, *Usûli'd-Dîn*, 201.

³³ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 2/163.

³⁴ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 2/163-164.

³⁵ Mehmet Bulut, "İsmet", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 23/134-136 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 136.

³⁶ İnsanların Peygamberlere olan ihtiyacı ve Peygamber gönderilmesindeki hikmeti hakkında geniş bilgi için bk. Osman Oral, "Mâtürîdî'ye Göre Peygamberlerin Gönderiliş Hikmetleri", Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 3/2 (2015/2), 225-251; Ayrıca bk. Ahmet Saim Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 32. Baskı, 2020), 215-224.

³⁷ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 2/488.

³⁸ Ömer en-Nesefî, *Akâidü'n-Nesefî*, trc. Mustafa Kasadar, (İstanbul: Ravza Yayınları, 2019), 160.

Muhammed'in mu'cizesi Allah'ın nuruyla ve müşahedesıyla meydana gelmiş olup Allah'ın kendisiyle konuşmasıyla gerçekleşmiştir. Ona göre Hz. Muhammed'in mu'cizeleri, diğer peygamberlerin mu'cizeleri cinsinden değildir. Diğer peygamberlerin mu'cizeleri büyüklük, kadri yücelik ve göz ile gönül alıcılıkta doruğa yükselmiş vaziyette olduğundan, insanlar etkisinde kalıp iman etmişlerdir. Buna karşılık Hz. Muhammed'in mu'cizesi ise ölçülmeyecek kadar kadri yüce, azameti gönül alıcı olduğundan diğerlerinden farklıdır.³⁹ O, Kur'an'ı Kerim'in Hz. Muhammed'in en büyük mu'cizesi olduğunu belirtir. Ona göre Kur'an'ın cümle ve kelime dizisinin ahenkli biçimde düzenlenmesi başlı başına bir mu'cize olduğu gibi onun şekli ve değişik harf karakterleriyle yazılışı, kendine has bir hat üslubuyla düzenlenmesi de bir mu'cizedir.⁴⁰ Diğer taraftan Hz. Muhammed'in mu'cizesi olan ve insanı acze düşüren Kur'an'ın, nazım, terkip ve mana yönüyle benzerini getirmek mümkün değildir.⁴¹

Abdülazîz ed-Debbâğ, insanların Peygamberlere uymakla emrolduklarını aktarmıştır. Peygamberler sadece hakkı söylerler, doğruyu ifade ederler. Kimseyle alay etmezler her söz ve davranışlarında ciddidirler. Bir şeyden haber verdiklerinde mutlaka o şey gerçekleşir.⁴²

Ona göre kadınlar peygamber olamaz. Çünkü Allah, peygamberliği kadınlara hiçbir zaman vermemiştir. Peygamber olabileceği söylenen Hz. Meryem ise siddika bir kadındır. Velîlik ve peygamberlik bazı yönleriyle ortak noktaları olsa da bunların her birinin kendine özgü sırrı ve nuru bulunmaktadır. Ona göre peygamberlik nuru, velîlik nuruna benzemez, ondan ayrı şeydir. Peygamberlik nuru asildir, zatîdir ve hakikîdir.⁴³ Erkek olmanın peygamberler hakkında gerekli bir sıfat olup olmadığı ihtilafli bir konudur. Eş'ariler, kadından da peygamber olabileceğini ileri sürerken⁴⁴ Mâtürîdiler, peygamberlerin erkek olması gerektiğini söylemişlerdir.⁴⁵ Dolayısıyla ed-Debbâğ'ın kadınlara peygamberlik görevi verilmediğini söylerken Mâtürîdîlerin görüşünü benimsediği anlaşılmaktadır.

1. 3. Ru'yetullah ile İlgili Görüşü

Abdülazîz ed-Debbâğ, ru'yetullah meselesini; *"Mûsâ belirlediğimiz yere (Tûr'a) gelip Rabbi de ona konuşunca, "Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım" dedi. Allah da, "Beni (dünyada) kat'iyen göremezsin. Fakat (şu) dağa bak eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin." dedi. Rabbi, dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi. Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca, "Seni eksikliklerden uzak tutarım Allah'ım! Sana tövbe ettim. Ben inananların ilkiyim."*⁴⁶ âyeti bağlamında değerlendirmektedir.⁴⁷

Hz. Mûsâ'nın Allah'ı bilen ariflerin en büyüklerinden ve kendisi müşahede ehlinde olmasına rağmen Allah'ı neden görmek istediğini ed-Debbâğ; "Allah'ın yüce zatını müşahede, ef'alinin müşahedesinden kurtulmaz ve ondan ayrılıp bir safiyet göstermez; yani Allah'ın yüce zatını müşahede, o müşahedeye ehil ve lâyıf olanlar için, ef'alinin müşahedesinden kurtulup sıyrılmaz, onlar için ef'alinden ayrı sadece zatî müşahede katıksız bir anlamda tecelli etmez." şeklinde cevap vermiştir.⁴⁸

³⁹ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 1/343.

⁴⁰ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 1/194.

⁴¹ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 1/243.

⁴² ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 1/174.

⁴³ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 1/465.

⁴⁴ Kemâleddîn Ahmed b. Hasan b. Yusuf el-Beyâdî, *İşarâtü'l-Meram min 'İbârâti'l-İmâm*, nşr. Yusuf Abdurrazzâk, (Kahire,1949), 56.

⁴⁵ Bu konuda geniş bilgi için bk. Recep Ardoğan, "Kelâmcılara Göre Nübüvvetle Erkeklik Şartı", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/19 (2012), 91-99.

⁴⁶ A'raf 7/143.

⁴⁷ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 1/462.

⁴⁸ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 1/462

Ona göre Allah'ın fiilleri aradan kaldırması durumunda bir anda var olan her şey yıkılıp mahvolur ve dünyanın düzeni bozulur. Çünkü var olan bütün her şeyde Allah'ın fiili vardır. Dolayısıyla da o fiil, o varlığın ana maddesidir. Mevcudâtın bâkî kalmasının nedeni onunla Allah arasında Hakk'ın fiilinin bulunmasındandır. Şayet Hakk'ın fiili zatlarda bulunmamış olsaydı bütün zatlar yanar ve âlemde meydana gelen her şey erirdi. Bu nedenle Allah'ı görebilmek ona ehil olanlara katıksız bir şekilde sunulmadığından İlahî fiiller gözdeki bir toz, bir saman parçası mesabesindedir. Ona göre Hz. Mûsâ Allah'ı doğrudan görmek için O'ndan fiili kesmesini, yüce zatını müşahedeye perde olmamasını yâni gözündeki toz veya saman parçasının alınmasını istemiştir.⁴⁹ Aslında ed-Debbâğ, Hz. Mûsâ'nın Allah'ı bu dünyada göremese dahi ahirette görebileceğine inanmaktadır. Allah'ın bu dünyada görüleceğinin imkânından söz eden bazı Ehl-i sünnet âlimleri olsa da Ehl-i Sünnet'in genel inancına göre Allah, bu dünyada görülmez ancak ahirette görülecektir.⁵⁰

Yukarıda belirtildiği üzere ed-Debbâğ, Allah'ın görülmesi meselesinde aynen sûfilere olduğu gibi "O gün bazı yüzler Rablerine bakıp sevinçten ıslıl ıslıl parlayacak."⁵¹ âyeti ile "Siz şu Ay'ı gördüğünüz gibi kıyamet günü Rabbinizi de böyle perdesiz göreceksiniz"⁵² mealindeki hadise istinaden Allah'ın ahirette kalp gözüyle değil gerçek gözle görüleceğine inanmaktadır. Çünkü sûfilere göre Allah'ın ahirette görülmesi aklen caiz naklen ise vâciptir.⁵³ Sûfilere göre ru'yetullah mümkün olmasaydı, Hz. Mûsâ bir peygamber olarak böyle bir istekte bulunmazdı. Hz. Mûsâ'ya Allah, "Beni göremezsin" demiş, "Ben görünmem" dememiştir. Böylece sûfiler, Allah'ın görülmesinin mümkün olduğuna, ancak kulun yetersizliğinden dolayı bu dünyada Allah'ı görmeyen gerçekleşemediğine inanmaktadır.⁵⁴

1. 4. Meleklerle İlgili Görüşü

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm gibi ilahî dinlerde meleklerin varlığı Hz. Âdem'in yaratılmasından öncesine dayanmaktadır. Meleklerle dünya düzeninin devamı için bazı görevler verilmiş ve kıyamet kopuncaya kadar kendilerine verilen görevleri yerine getirmekle programlanmışlardır.⁵⁵

Melekler; duyu organlarıyla algılanamayan ancak farklı suretlere girebilen nurânî varlıklardır.⁵⁶ Fizikî kanunlara göre meleklerin görülmesi ve varlıklarının yapısının tespit edilmesi imkânsızdır.⁵⁷ Ancak ed-Debbâğ'a göre meleklerin görülmesi imkân dâhilindedir. O, melekleri somutlaştırarak şu şekilde tanımlamaktadır: Her melekte beş adet baş vardır. Her başın da altı üstü, sağ ve solu bulunmaktadır. Her başın üst tarafında toplamı altmış üç olan dokuz adet ağız bulunmaktadır. Her ağızda bazen üç, bazen beş, bazen de yedi dil olur. Melek,

⁴⁹ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 1/462.

⁵⁰ Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî, *Usûlîd-Dîn*, trc. Şerafeddin Gölcük, (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017), 125; Ömer en-Neseî, *Akâidü'n-Neseî*, 65-66.

⁵¹ el-Kıyâme, 75/22-23.

⁵² Müslim, *Mesâcid*, 211, (633); Ebû Dâvûd, *Sünnet*, 20, (4729).

⁵³ Ebû Bekr Tâcülislâm Muhammed b. Ebû İslâk İbrahim b. Yakûb el-Buhârî el-Kelâbâzî, *et-Taarruf li Mezheb-i ehli't-Tasavvuf*, thk. A. Şemseddin, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1993), 44.

⁵⁴ Ahmet Aveni Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2013), 214-215.

⁵⁵ İbrahim Kaplan, *İslâm İnanç Esasları*, (Ankara: Öncü Kitap Yayınları, 2017), 119; Ayrıca bk. Ali Erbaş, *Melekler Âlemi (İlahî Dinlerde Melek İnancı)*, (İstanbul: Paradoks Yayınları, 2012), 321.

⁵⁶ Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983), 299.

⁵⁷ Geniş bilgi için bk. Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, (İzmir: Anadolu Yayınları, 1989), 1/50-52.

konuşunca sesi bu dillerden çıkmaya başlar.⁵⁸ Öte yandan ed-Debbâğ, melekleri başı dışarıda, vücudu avuç içinde tutulan bir kuşa benzetmektedir. Ayrıca Allah'ın isimlerinden her harf üzerinde kendinde yetmiş melek gücü taşıyan bir melek bulunmaktadır.⁵⁹

O, meleklerin şekil ve suretlerinin insanları korkutacak ve dehşet verecek biçimde ve nitelikte olduğunu söylemektedir. Ona göre meleklerin elleri, ayakları, baş ve yüzleri çok olduğundan, yerle gök arasını dolduran bir genişlik ve büyüklük arz eden suretler üzere yaratıldıklarından bunu peygamberler ve velîlerin dışında kimse bilememektedir.⁶⁰ Bu ifadelerden ed-Dabbâğ'ın, meleklerle yönelik yorumlarının sufîyâne bir düşünce tarzında olduğu anlaşılmaktadır.

Meleklerle imanı inanç esaslarından sayan ed-Debbâğ, Allah ile yaratıkları arasında vasıta kılındıkları ve bu nedenle insanlara yarar sağladıkları için onlara inanmanın vâcip olduğunu belirtmiştir.⁶¹ Ona göre melekler, akıl ve hisleri olan saf nurdan yaratılan varlıklardır. Akılları sayesinde Allah'ı tanırlar. Sürekli Allah'ı tesbih ve tenzih ederler. Abdülazîz ed-Debbâğ, melekleri bir yönüyle ruha benzetmektedir.⁶² Yine ona göre Allah'ın yarattığı ilk şey, Hz. Muhammed'in nurudur sonra da onun nurundan vasıtasız olarak bütün melekleri yaratmıştır.⁶³ Daha sonra da yeryüzünde kendisine ibadet etmelerini istemiştir.⁶⁴

Abdülazîz ed-Debbâğ'ın melekler hakkındaki görüşü dikkat çekicidir. Ona göre her insanın üzerinde üç yüz altmış tane melek bulunmaktadır. Bir insan haksız yere öldürüldüğünde melekler ondan ayrılır ve haksız yere öldüren kişiye lanet etmekten başka bir görevi olmaz. Ancak meleklerin duası ise her zaman makbuldür. Yine ona göre her insanın yedi tane koruyucu ve yazıcı meleği bulunmaktadır. Bir kimse haksız yere öldürülünce o yedi meleğin tek görevi; maktulün amel defterindeki kötülükleri katilin amel defterine, katilin amel defterindeki iyilikleri maktulün amel defterine nakletmektir. Katil ölünceye kadar bu yedi melek bu görevi yapmaya devam eder.⁶⁵ Dolayısıyla bu ifadelerden ed-Debbâğ'ın ruh ve melekler hakkında kendine özgü görüşleri ve yorumları olduğu anlaşılmaktadır.

Onun melekler hakkındaki bazı görüşlerini Hz. Âdem'in yaratılmasından bahseden Bakara sûresi 30. âyetini yorumlarken de öğrenebiliyoruz. Söz konusu âyet meali şöyledir: *"Hani Rabbin Melekelere, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti. Onlar, "Biz seni övgü ile teşbih ederken ve senin kutsallığını dile getirip dururken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?" dediler. Allah, "Şüphesiz yok ki, ben sizin bilmediklerinizi bilirim" buyurdu.*⁶⁶ O, söz konusu âyeti yorumlarken müridi Ahmed b. Mübârek, meleklerin masum olmalarına rağmen Hz. Âdem'in yaratılmasına itiraz ederek açıkça gıybetle bulduklarını söylemiştir. Bunun üzerine ed-Debbâğ, meleklerin Allah'ın saygıdeğer yaratıkları olduklarından dolayısıyla da gıybetten beri olduklarını ifade eder.⁶⁷ Aslında ed-Debbâğ'a göre melekler, sahip oldukları bilgi seviyelerine göre masumane bir soru sorarak görüşlerini belirtmişlerdir. Oysaki meleklerin birçok konuyu

⁵⁸ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 1/472.

⁵⁹ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 2/44.

⁶⁰ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 2/325-326.

⁶¹ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 2/87; Meleklerin insanlar için şefaati olabileceği ile ilgili bk. Abdurrahim Kaplan, "İbn Atyye Tefsirinde Şefaati", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/1 (Haziran 2020), 157.

⁶² ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 1/472.

⁶³ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 2/294.

⁶⁴ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 2/295.

⁶⁵ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 1/52-53.

⁶⁶ el-Bakara 2/30.

⁶⁷ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 1/370.

bilmedikleri sonraki âyetlerde haber verilmiş ve Allah'ın ilminin onların ilminden üstün olduğu vurgulanmıştır. Dolayısıyla ed-Debbâğ'ın konuyu yorumlama biçiminin meleklerin özelliklerine uygun olduğu söylenebilir.⁶⁸

Abdülazîz ed-Debbâğ, Kurban Bayramı'nda kurbanların ruhlarını almak için özel olarak yeryüzüne inen meleklerin olduğuna inanmaktadır. Başka zaman yeryüzüne inmeyip sadece Kurban Bayramı'nda inen bu melekler, Kurban kesilen her yere uğrarlar ve kesilen kurbanların ruhlarını alarak onları ya cennete ya da cehenneme götürürler. Eğer kurban kesen kimsenin niyeti sadece Allah rızasını kazanmak için ise melekler onun kestiği hayvanın ruhunu cennete götürür ve ona ait saraya yerleştirirler. Böylece kurbanın ruhu cennetteki nimetlerden biri olur. Ancak kurban sahibi Allah'tan başka bir maksat için kesmişse melekler o kurbanın ruhunu alıp cehenneme götürürler.⁶⁹

Abdülazîz ed-Debbâğ'a göre velîler tarafından kurulan divan ilk önce melekler tarafından kurulmuş ve sonra gelecek olan velîlere vekâlet etmişlerdir. Hz. Muhammed peygamber olarak görevlendirildikten sonra divana ümmetin velîleri geçmiştir. Divanda safların gerisinde bulunan melekler dünyada iken Hz. Muhammed'i korumuşlardır. Yani o, peygamberimizi koruyan özel meleklerin bulunduğuna inanmaktadır.⁷⁰

Melekler hakkında farklı görüşleriyle dikkat çeken ed-Debbâğ'a göre insanların yaşadığı her şehirde yetmiş kadar insan suretinde olan melek bulunmaktadır. Daha çok bunlar o belde bulunan velîlere yardımcı olurlar. Bu meleklerle bazen hoca, bazen bir fakir bazen de küçük bir çocuk görünümünde karşılaşmak mümkündür. Ancak onları kolay kolay kimse tanıyamaz.⁷¹ Onun melekler hakkında bu şekildeki yorumu İslâm'ın genel melek algısına ters düştüğünü söylemek mümkündür.

Ona göre İlâhî fiilde meleklerin vasıta olması başkasında olmayan sadece onlara has bir özelliktir. Mahlûkatın olduğu her yerde melek vardır. Onları yetmiş perde arasında, o perdelerin ötesinde, altında, üstünde, arş'ta, onun altında, cennette, cehennemde, göklerde, yerde, vadiler, mağaralar, dağlar ve derelerde, bütün denizlerde görmek mümkündür.⁷²

Diğer taraftan ed-Debbâğ'ın belirttiği ilginç görüşlerden birine göre Allah'ın isimlerinin yazılı olduğu kâğıtların yerde sürünürken insanların basmalarından dolayı helak olmaları gerekirdi. Ancak meleklerin o kâğıtlardaki esrarı alıp taşımalarından dolayı insanların çoğu helak olmaktan kurtulmuştur.⁷³

Yaratılış konusunda meleklerle peygamberleri kıyaslayan ed-Debbâğ'a göre meleklerin hem zatlari hem de ruhları nurdan yaratılırken Peygamberlerin zatlari topraktan, ruhları ise nurdan yaratılmıştır.⁷⁴ Ayrıca insanların meleklerden üstün olduğunu savunan ed-Debbâğ, insanda toplanan özelliklerin ve hücrelerin meleklerde bulunmadığını belirtir. Ona göre meleklerin zatında bulunan her şey insanda da vardır hatta insanda meleklerden fazla olan bazı özellikler

⁶⁸ Burhan İşleyen-Abdurrahim Kaplan, "Ahmed b. Mübarek'in el-İbriz Adlı Eserinde Abdülazîz ed-Debbâğ'ın Tefsir Anlayışının Yansımaları", *Diyanet İlmî Dergi*, LVIII/2 (2022), 495-496.

⁶⁹ ed-Debbâğ, *el-İbriz*, 1/530.

⁷⁰ ed-Debbâğ, *el-İbriz*, 2/61.

⁷¹ ed-Debbâğ, *el-İbriz*, 2/62.

⁷² ed-Debbâğ, *el-İbriz*, 2/87.

⁷³ ed-Debbâğ, *el-İbriz*, 2/63.

⁷⁴ ed-Debbâğ, *el-İbriz*, 2/301.

de bulunmaktadır. İnsan zâtı, zatların en kuvvetlisi ve en dayanıklısıdır. Meleğin güç getiremeyeceği esrarı taşımaya insan güç getirmektedir.⁷⁵

Kısacası temel görevleri Allah'ın emirlerini yerine getirmek olan melekler hakkında ed-Debbâğ, tasavvuf düşünce sisteminin etkisinde kalarak melek gibi soyut kavramı kendine has bir üslupla somutlaştırmakla farklı bir metot izlemiştir. Ayrıca o, meleklerle ilgili bazı bilgilerin ancak peygamberler ve veliler tarafından bilinebileceğini ifade etmeye çalışmıştır. Onun bu konuda yaptığı bazı yorumların naslarda bir dayanağının olmadığını söylemek mümkündür.

1. 5. Cinlerle İlgili Görüşleri

Abdülazîz ed-Debbâğ, cinlerin dumanı çok karanlık olan ateşten yaratılmış varlıklar olduğuna inanmıştır. Ona göre cinlerin cisimlerinin nasıl olduğu bilinmemektedir. Cinlerin suretleri, yani yaratıldıkları suretleri dumanın gösterdiği şekillerdedir. Sadece şekilleri dumana geçince duman onlar için bir elbise olmaktadır.⁷⁶

O, cinlere üç yüz altmış üç çeşit ilim verildiğini ifade etmiştir. Ona göre bu ilimlerle onların ahvali, dış görünüşü itibariyle geçimleri, yaşayışları bilinir. Bâtındaki durumları da yine bu ilimlerle tespit edilir. Cinlerin bâtnî geçimleri ise, kulun Allah ile beraber olması, yani O'nun sevgisine kapı açıp O'nun adına toplanması, O'na doğru yönelmesi, O'na doğru irşâd etmesi gibi konulardır.⁷⁷

Cinler hakkındaki yorumlarıyla da dikkat çeken ed-Debbâğ'a göre cinler iman etmekle sorumlu varlıklar olduğundan onlar için cehennem vardır. Ancak cinler cehennemde yakıcı, kavurucu bir ateşle azâb görmezler. Çünkü ateş onların tabiatı olduğundan onlara zarar vermez. Yani ateş cinlerin tabiatında olduğu için cinler cehennemde ateş ile azâp edilmezler. Onlar soğuk ateş anlamına gelen Zemherir ile azâb edilirler. Cinlerin dünyada soğuktan korkmalarının sebebi bu yüzdendir. Hatta yaz mevsiminde bile havada serin bir rüzgâr esse yabancı eşekler gibi ürküp ondan kaçarlar. Suya cin ve şeytanlar asla giremezler. İnsanın ateşe girmesi durumunda yanması ve erimesi gibi şayet cinler de suya girerse derhal söner ve erirler.⁷⁸ Onun burada kastettiği bütün cinler değil inkârcı cinlerdir. Çünkü iman eden cinler cennet nimetlerinden yararlanacağı gibi inkârcı cinler ise cehennemde cezalandırılırlar.⁷⁹

Abdülazîz ed-Debbâğ'ın belirttiğine göre cahiliye döneminde çoğu Araplar, cinlerle kaynaşıp gaybtan haber almışlardır. Ancak ona göre Allah'ın gökleri sıkı bir koruma altına alıp kıvılcımlarla korumasıyla şeytanlar ve cinler artık göklerden haber alamamışlardır.⁸⁰ Diğer taraftan ed-Debbâğ, Allah'ın cinleri bir kısım peygamberlerin buyruğuna verdiğini belirterek bazı cinlerin insanlar tarafından kullanılabileceğine inanmaktadır.⁸¹

1. 6. Cennet ve Cehennem Hakkındaki Görüşleri

Abdülazîz ed-Debbâğ, *el-İbrîz* adlı eserinin on üçüncü bölümünde cennet, cennetin düzeni, sayısı ve cennetle ilgili bazı hususlar hakkında bilgiler vererek görüşlerini ortaya koymuştur. Ona göre cennet Hz. Muhammed'in nurundan yaratılmış ve nurdan meydana gelmiştir. Hz. Muhammed'in nuru yaratıldıktan sonra da Allah cenneti yaratmıştır. Ayrıca o, cennetin biri ilk

⁷⁵ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 2/410-411.

⁷⁶ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 2/531.

⁷⁷ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 1/169.

⁷⁸ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 1/356; 2/531.

⁷⁹ Pezdevî, *Usûlî'd-Dîn*, 325-326.

⁸⁰ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 2/519.

⁸¹ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 1/88.

yaratılmaya başlandığında diğeri ise zâti kemâle erişsin diye yaratılışı tamamlandığında olmak üzere iki defa sulandığını belirtir.⁸² Onun iddiasına göre cennet ve cehennemin varlığı Hz. Muhammed'in varlığına bağlıdır. Eğer Hz. Muhammed olmasaydı ne cennet, ne de cehennem yaratılırdı.⁸³

Ona göre ahirette nuranî ve zulmanî olmak üzere iki türlü ebediyet yurdu vardır. Birbirine zıt olan iki yurttan nuranî olana cennet, zulmanî olana ise cehennem denir. Ona göre iman ehlinin olanlara cennet nurları yardım uzatırken, sapık ve tuğyan edenlere ise cehennem ateşi ve azabı yardım uzatır. O, peygamberlerin dünyada iken cennet ehlinin hayatını yaşamak gibi özellikleri olduğunu söyleyerek farklı bir yaklaşım sergilemiştir.⁸⁴

Abdülazîz ed-Debbâğ'a göre cennet nimetleri, yiyecek ve meyveleri birer cisim mahiyetinde olsa da hepsi nurdan meydana gelmiş olup ağırlık ve posaları yoktur. Diğer taraftan cennet ehli kıyamet günü cennete girdiklerinde onlar Hz. Âdem gibi olmayacak, hepsinin de yapısı son derece sağlam ve dayanıklı olacak, onlara verilen güç ve kuvvet küçümsenmeyecek bir ölçüde olacaktır. Cennetin nimetleri onlara takdim edilince kendilerinde kuvvet ve dayanıklılıkla onu kolayca alabilecekler. Böylece cennet ehli de oradaki meyveler gibi nurdan ibaret olduğundan nurlar yine aslına dönmüş olacaktır.⁸⁵

Abdülazîz ed-Debbâğ, cennetteki ağaçları ve içindeki nimetleri iki kısma ayırmıştır. Ona göre cennetin çoğunluğunu bunlar oluşturmaktadır ve tamamen nurdandır. Cennet nimetleri dünya nimetlerinden hiçbirine benzememektedir. Ona göre Allah'ın cennet nimetlerini iki kısma ayırmasının sebebi; Allah'ın ezeli olan ilmiyle cennet ehlinin bu iki hal üzere olacaklarını bilmesidir. Ağırlıklı olan birinci hal, insanların cennete girdikten sonra bir daha fâni olan dünyayı hatırlamayıp bütün dünya nimetlerinin hatıralarından çıkıp kaybolmasıdır. Allah'ın bu tür nimetlerle onlara ikramda bulunduğu daha az görülen ikinci hal ise, cennetliklerin ara sıra fâni olan dünyayı hatırlamaları, dünyadaki yaşayışlarını göz önüne getirmeleri, bazen onu arar gibi olmaları içindir.⁸⁶

O, cennet nimetlerinden bahsederken cennetteki nimetlerin karşılığının dünyadaki ile aynı olmadığını hatta kıyaslanamayacağına işaret ederek aralarında isim benzerliğinden başka hiçbir münasebetin bulunmadığını sadece aralarında isim bakımından benzerliğin olduğunu dile getirmektedir.⁸⁷

Ona göre cennet ile cehennemi Allah yaratmamış olsaydı, kimin Allah için ibâdet ettiği çok rahat bir şekilde anlaşılırdı ve Allah'a ibadet edenlerin sırf Allah için yapıp yapmadıkları ortaya çıkardı. İnsanların cennet ve cehennemin isimlerini duydukları zaman maksatları ve niyetleri değişmiş, kalpleri ve niyetleri daha çok bu ikisiyle meşgul olmuş; böylece hakiki yoldan sapmışlardır.⁸⁸

O, cennet ve cehennem hâlen mevcut olduğuna inanmaktadır. Ona göre cennet ve cehennem mevcut değildir şeklinde bir inanca sahip olan kimse, kıyamet günü azaba maruz kalır.⁸⁹

⁸² ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 2/296-299.

⁸³ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 2/311.

⁸⁴ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 1/178-179.

⁸⁵ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 2/406.

⁸⁶ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 2/401.

⁸⁷ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 1/59.

⁸⁸ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 1/544.

⁸⁹ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 1/298.

Ayrıca ed-Debbâğ, cennetin ve cehennemin yerlerin ve göklerin dışında olduğunu söyleyerek zaman ve mekânla sınırlandırmamaktadır.⁹⁰ Dolayısıyla o, cennet hakkında bilgi verirken yeryüzünde ve varlık âleminin herhangi bir kısmında cennete benzeyen bir yerin bulunmadığını belirterek onun berzah âlemine benzediğini söylemektedir. Ancak insanların çoğunun berzah âlemini görmediği için onu tarif etmenin de zor olduğunu ifade ederek detaylı bilgi vermemektedir.⁹¹

O, cennetin dili hakkında dikkat çeken bir yorum getirmektedir. Kur'an'ın ve cennet ehlinin dili Arapça olduğu belirtilmesine rağmen ed-Debbâğ, ısrarla cennet ehlinin dilinin Süryanice olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre Hz. Âdem, cennetten yeryüzüne indiğinde karısıyla ve evlatlarıyla beraber Süryanice konuşmuştur. Hz. Âdem'den sonra insanlar bu dili kendi telâffuz ve anlayışlarına göre değiştirmiş, her millet ve kabile kendine göre ondan bir dil türetmiştir. Diğer taraftan o, ruhların dilinin de Süryanice olduğunu ve küçük çocukların ilk konuşmaya başladığı zamanlarda bazı Süryanice kelimeleri heceleyerek telaffuz ettiklerini iddia eder.⁹² Buna bağlı olarak ed-Debbâğ, meleklerin dili Süryanice olduğu için kabir sualinin de Süryanice olduğunu savunur. Ona göre ruhlar da Süryanice konuşur. Özellikle Münker-Nekir melekleri bu dille konuşup soru sorarlar. Meleklerin sorusuna ise beden değil ruh cevap verir. Rûh ise Süryanice konuşur. Diğer bütün ruhlar da böyledir. Çünkü ruh üzerinden zat perdesi kalkınca ilk haline döner.⁹³ Kur'an'da bazı Süryanice kelimelerin varlığına dikkat çeken ed-Debbâğ, cennet kelimesinin de Süryanice olduğunu, bağlar ve üzümler anlamına geldiğini belirtir.⁹⁴

Cennetin dili ve Hz. Âdem'in cennette konuştuğu dil hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Genelde bu görüşlerin tamamının kişisel kanaatlerden oluştuğu belirtilmektedir. Dolayısıyla cennette konuşulan dilin Arapça olduğuna dair rivayetlere çok itibar edilmemesi gerektiğine dair farklı yaklaşımlar da vardır.⁹⁵

Onun cennet ve cehennemle ilgili iddialarından birisi de Hz. Âdem'in, cennet ve cehennemin isimlerini, nerede ve niçin yaratıldıklarını, mertebelerinin tertibini ve içinde bulunan bütün şeyleri, içlerine kimlerin gireceğini bilmesidir.⁹⁶ Ona göre Allah, adaleti gereği cennet ehline çok kıymetli nimetlerini, cehennem ehline de o nispette büyük bir azap vermiştir.⁹⁷

Cennetin sayısını sekiz olarak belirten ed-Debbâğ, onları sırasıyla Dârüsselâm, Cennet-i Naîm, Cennet-i Mevâ, Cennet-i Huld, Cennet-i Adn, Cennet-i Firdevs, Cennet-i İlliyyîn ve Darülmezîd gibi kavramlara isimlendirmektedir.⁹⁸ Bu cennetler içinde Firdevs cenneti hakkında geniş bilgi veren ed-Debbâğ, dünyada işitilen ve işitilmeyen bütün nimetlerin bu cennette mevcut olduğunu ve cennetlerin ırmaklarının Firdevs cennetinden kaynakıp çıktığını belirtir. Cennet ırmaklarının her birinde bal, su, şarap ve süttten oluşan dört türlü meşrubatın olduğunu ve bunların birbirine karışmadığını ayrıca gök kuşağındaki renkler gibi hiçbirinin diğerine

⁹⁰ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 1/468.

⁹¹ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 2/502.

⁹² ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 1/398-402.

⁹³ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 1/402-403.

⁹⁴ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 1/408.

⁹⁵ Karakaş "Abdüzazîz ed-Debbâğ ve El-İbîz Adlı Eserinde Hadis Örnekleri", 7/486.

⁹⁶ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 2/305-306.

⁹⁷ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 2/348.

⁹⁸ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 2/501; Cennetin isimleri hakkında detaylı bilgi için bk. Bekir Topaloğlu, "Cennet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 7/376-386 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 376-377.

karışmadan aktığını belirtir.⁹⁹ O, kendisinin de cenneti, Bâbü'l-Fütûh namazgâhının kiblesindeki dışa çıkık olan mihrap duvarı kadar gördüğünü söyleyerek dikkatleri üzerine çekmiştir.¹⁰⁰

Halkın çoğunluğunun Firdevs cennetinin diğer cennetlerden en üstünü ve en yücesi olduğunu, hiçbir cennetin ona erişemediğini zannetmekle yanıldıklarını söyleyen ed-Debbâğ, Firdevs'ten daha üstün bir cennetin olduğunu, onda müşahedeye mazhar olan peygamberlerin ve bazı velîlerin Allah'ı müşahedesinden başka hiçbir nimetin bulunmadığını söyler. Allah'ı müşahede etmek, hatıra gelebilecek her türlü nimetten daha yüce ve daha üstündür.¹⁰¹ Böyle bir yorum yapan ed-Debbâğ, söz konusu meseleye bir sûfinin perspektifinden baktığını ortaya koymaktadır.

Ona göre cennetin kapıları cennet sayılarına eşit olduğundan sekiz kapısı vardır. Cennet kapılarından her bir kapının hizasında, Arşı taşıyan sekiz melekten biri bulunmaktadır. Ancak bu kapılar, cennet ehli cennete girinceye kadar vardır. Cennete girecek kimse kalmayınca bu kapılar da ortadan kalkacaktır.¹⁰²

Abdülazîz ed-Debbâğ'ın belirttiğine göre cennetteki nimetler, dünyadaki hiçbir nimete benzememektedir. Allah cennetteki nimetleri dünyadaki insanların anlaması için bazı isimlerle isimlendirmiştir. Ona göre dünyada insanlar kendi aralarında cennet nimetlerinden bahsederken anlaşılabilmesi için birtakım benzetmeler yapmış olsalar da anlam açısından yapılan benzetmeler ve isimlendirmeler çok farklıdır. Yani dünya nimetleriyle cennet nimetleri mana ve hakikat yönünden çok farklı olduğundan herhangi bir benzetme yapılması söz konusu olamaz.¹⁰³

Ona göre Hz. Muhammed'e getirilen salavatlara cennetteki makamlar artmaktadır. Cennetin aslı Hz. Muhammed'in nurundan yaratıldığından bir çocuğun babasına içten bağlılık gösterdiği gibi cennet de Hz. Muhammed'in nuruna öylesine müştaktır. Hz. Peygamber'in nurunun suyuyla sulanan cennet, o anıldığında ona doğru uçmak istemektedir.¹⁰⁴

Cennet ehlinin elbiseleri hakkında da bilgi veren ed-Debbâğ, cennet ehlinin elbiselerinin nurdan yapılmış olduğundan eskimediğini dolayısıyla da atlamayarak nur olarak kaldığını belirtir. Bir kişi bu elbiselerden bir saat içinde yetmiş bin kadar giyebilmektedir. Ancak nurdan yaratılan bu kıyafetler ona bir ağırlık yapmamaktadır.¹⁰⁵

Onun belirttiğine göre cehennem ise karanlıktan meydana gelmiştir.¹⁰⁶ Ona göre cehennem olmasaydı cennet ehlinin nail oldukları nimetlerin kıymetini bilmesi mümkün olmayacaktı. Yani cehennem sayesinde cennet ehli nimetlerin kıymetini bilmektedir.¹⁰⁷ Cehennemnin sıfatı kayıtsız bir zifirilik içinde karanlıktır. Cennette olduğu gibi cehennemde de birtakım ırmaklar vardır. Ancak cehennemdeki ırmakların dünya ateşinde bulunan parlaklık ve kızılık bulunmamaktadır. Cehennem ehlinin ağzına konulan şey bir daha dışarı çıkarılamaz; buna kimse güç bile yetiremez.¹⁰⁸ Cehennemnin havası tamamen ateştir, cehennemlikler boğazlanıp çırpın bir tavuk

⁹⁹ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 2/501.

¹⁰⁰ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 2/494.

¹⁰¹ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 2/495.

¹⁰² ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 2/505.

¹⁰³ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 2/504.

¹⁰⁴ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 2/508.

¹⁰⁵ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 2/513.

¹⁰⁶ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 1/411.

¹⁰⁷ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 2/347.

¹⁰⁸ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 2/519-520.

gibi gerek açık ve gerekse de gizli bir şekilde azap içindedir. Bazen yardım ister, bazen nara atarak bağıırır.¹⁰⁹

Abdülazîz ed-Debbâğ, cehennemde ateşten ibaret olan evlerin, sarayların, kapıların, ağaçların, duvarlar ve vadilerin bulunduğunu bildirmektedir. Eğer onlardan bir parça dünyaya çıkarılsaydı dünyayı baştan sonuna kadar yakıp kavururdu. Bu durum azabın sürekli olduğu anlamına gelmektedir.¹¹⁰ Ona göre cehennemlikler ısı derecesi çok yüksek olan ateşle azap görmektedir. Diğer taraftan o, şeytanların da ısı derecesi çok düşük olan soğuk bir ateşle azap edileceğini söyleyerek farklı bir yaklaşım sergilemiştir.¹¹¹

1. 7. Büyük Günah İşlenmesiyle İlgili Görüşü

Abdülazîz ed-Debbâğ, birçok konuda olduğu gibi büyük günah meselesinde de çarpıcı bilgiler vermektedir. Ona göre bir kulun büyük günah işlemesi kolay değildir. Ancak kulun kalbi Allah'tan, iman esasları açısından iç yönüyle kopmadıkça asla büyük günah işlenmez. Bunun tam aksi olması ve kulun sadece dış yönüyle bağlı gibi görünmesi hiç bir yarar sağlamaz.¹¹²

Ona göre işlenen günahın büyük günah sayılması kulun kalbi ile Allah'tan kopmuş olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla ed-Debbâğ, kulun kalbinin Allah'a bağlı olması durumunda büyük günah işleyemeyeceği kanaatindedir. Ancak kul, büyük günahları işlediği zaman kalbi ve bedeniyle yani bütün vücudu ile günaha düşmüş sayılır. Bu nedenle onun kalbinde, onu günahattan vazgeçirecek hiç bir güç yoktur. Çünkü onda, Allah'ı kendisine hatırlatacak manevi bir güç kalmamıştır. Buna göre büyük günah işleyen kişi, Allah'tan kopmuş sayılmaktadır. İnsan kalbinin iç yönü ile Allah'tan kopması ve sadece dış yönü ile Allah'a bağlı gibi görünmesi, herhangi bir fayda sağlamamaktadır.¹¹³ Kısacası ed-Debbâğ, kulun kalbinin Allah'a bağlı olduğu yani O'nunla meşgul olduğu sürece büyük günah işleyemeyeceğini savunmaktadır.

Bu konuya özellikle de tasavvufi açıdan bakan ed-Debbâğ, açıklamalarında insanın amelinin inancına uygun düşmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Onun anlayışına göre kalbi Allah'a bağlı ve aynı zamanda samimi bir itikada malik olan bir insanın, kendi manevi duygularına ters düşmesi düşünülemez. Büyük günahları rahatlıkla işleyen bir kişi ise inancında, Allah'a olan bağlılığında samimi olmadığını ortaya koymaktadır.¹¹⁴

Sonuç

Abdülazîz ed-Debbâğ'ın *el-İbrîz* adlı eserinde velâyet, nübüvvet, melek, cin, şeytan, cennet, cehennem ve ru'yettullah gibi bazı itikadî görüşlere yer verdiği görülmüştür. Ehl-i Sünnet itikadî üzerine görüşlerini ortaya koyan ed-Debbâğ'ın eserindeki itikadî konularla ilgili âyet ve hadislerle zahirî veya bâtinî bir yaklaşım sergileyerek değerlendirdiği ve bu çerçevede aşırı bir yorum anlayışını benimsemesiyle de bazı konularda farklı görüşler ortaya koyduğu söylenebilir.

Ayrıca ed-Debbâğ'ın *el-İbrîz* adlı eserinde fıkıh, kelâm, hadis, tefsir gibi birçok konuda nitelikli bilgiler yer almaktadır. Ancak eserinde kendisinin bir tasavvuf erbabı olmasından dolayı fikir ve düşüncelerinde özellikle onun tasavvufî yönü öne çıkmaktadır. O, itikadî konularda görüşlerini ortaya koyarken özellikle kelâm kitaplarına başvurarak Ehl-i Sünnet âlimlerinin görüşlerine

¹⁰⁹ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 2/523.

¹¹⁰ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 2/524.

¹¹¹ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 2/532.

¹¹² ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 2/8.

¹¹³ ed-Debbâğ, *el-İbrîz*, 2/8.

¹¹⁴ Karakaş, "Abdüzazîz ed-Debbâğ ve El-İbîz Adlı Eserinde Hadis Örnekleri", 7/484.

de yer vermiştir. İtikadî konulardaki görüşleri değerlendirirken söz konusu görüşlerin Ehl-i Sünnet düşüncesine uyup uymadığına dikkat etmiştir. Kendisi bir Ehl-i Sünnet âlimi olan ed-Debbâğ, Ehl-i Sünnet'in usulünü takip ettiğini belirtmiştir.

Meleklerin görülmesinin imkân dâhilinde olduğunu savunan ed-Debbâğ'ın, tasavvuf düşünce sisteminin tesirinde kaldığını ve melek gibi soyut kavramı kendine has bir üslupla somutlaştırmakla farklı bir yol izlediği görülmektedir. Büyük günah meselesinde ed-Debbâğ, kalbi Allah'a bağlı olanların büyük günah işleyemeyeceğini söylerken büyük günahların işlenmesi durumunda ise kulun bütün vücudu ile günaha girdiğini savunmaktadır. Ayrıca ed-Debbâğ, insanın amelinin inancıyla örtüşmesi gerektiğine de vurgu yapmıştır.

Abdülazîz ed-Debbâğ, cennet ehlinin dilinin Süryanice olduğunu iddia ederek farklı bir yaklaşım sergilemiştir. O, cennetten yeryüzüne inen Hz. Âdem'in eşiyle ve evlatlarıyla Süryanice konuştuğunu, meleklerin dilinin, kabir sualinin Süryanice olduğunu, ruhların da Süryanice konuştuğunu hatta kıyamet gününde bütün insanların Süryanice konuşacağını iddia ederek farklı bir bakış açısı getirmiştir.

Kısacası ed-Debbâğ'ın, itikatla ilgili üzerinde durduğu konuların bazılarını açıklarken isabetli tespitleri, tatmin edici yorumları, orijinal fikirleri olmakla birlikte çarpıcı ve dikkat çekici yönleri de bulunmaktadır. Bazı konularda ise aşırı şekilde batınî yorumlar yapmıştır. Her ne kadar ed-Debbâğ kendisinin Ehl-i Sünnet yolunu takip ettiğini söylemiş olsa da ruhların, cennet ehlinin, kabir sualinin, meleklerin dilinin Süryanice olduğunu iddia etmesi ve melekleri somutlaştırarak görülebileceğini savunması gibi hususlarda Ehl-i Sünnet'le örtüşmeyen farklı açıklamalarda bulunmuştur. Buradan hareketle ed-Debbâğ'ın itikadî konularda bazı görüşlerinin Ehl-i Sünnet düşüncesiyle bağdaştığını bir kısmının ise İslâm düşüncesiyle uyuşmayan çelişkili yorumlar olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Akbak, Muhammed Yusuf. "Ahmed b. Mübârek'in el-İbrîz Adlı Eseri Bağlamında Abdülazîz ed-Debbâğ'ın Hayatı ve Mağrib Tasavvuf Düşüncesine Etkisi". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma dergisi*. 21/42 (2018), 114-143.
- Akbak, Muhammed Yusuf. *Abdülazîz ed-Debbâğ'ın Hayatı ve el-İbrîz Adlı Eser Bağlamında Tasavvufî Görüşleri*. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Ardoğan, Recep. "Kelâmcılara Göre Nübüvvetle Erkeklik Şartı". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/19 (2012), 75-104.
- Ayiş, Mehmet Şirin. "Tasavvufa Yönelik Eleştiriler Bağlamında "Velâyet" Kavramının Kaynaklarda Ele Alınışı", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 23/45 (2020), 37-61.
- Baalbekî, Rûhî. *el-Mevrid-Kâms Arabî-İngilizî*. Beyrut: Dâru'l-İlmil-Melâyîn, 1995.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temûmî. *Kitâbu Usûli'd-Dîn*. çev. Ömer Aydın. İstanbul: İşaret Yayınları, 2016.
- Bozan, Metin. *İmamiyye Şîa'sının İmâmet Tasavvuru*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2007.
- Bulut, Mehmet. "İsmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 23/134-136 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Cürçânî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *et-Ta'rîfât*, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983.

- Diyanet İslâm Ansiklopedisi. "Abdülazîz ed-Debbâğ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1/188 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- ed-Debbâğ, Abdülazîz. *el-İbrîz; Şeriat-Tarikat-Hakikat-Marifet*. 2 Cilt. çev. Celal Yıldırım. İstanbul: Demir Kitabevi, 1979.
- el-Beyâdî, Kemâleddîn Ahmed b. Hasan b. Yusuf. *İşarâtü'l-Meram min 'İbârâti'l-İmâm*, nşr. Yusuf Abdurrazzâk, Kahire, 1949.
- Erbaş, Ali. *Melekler Âlemi (İlâhî Dinlerde Melek İnanıcı)*. İstanbul: Paradoks Yayınları, 2012.
- Göksoy, İsmail Hakkı. *İslâm Tarihi Gezi Notları (Endülüs, Kıbrıs, Balkanlar, Fas, İran, Hindistan, Özbekistan ve Kudüs)*. İstanbul: Hiper Yayınevi, 2019.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Ezdî el-Basrî. *Cemheretü'l Luga*. Beyrut: Dâru'l-İlmil-Melâyîn, 1987.
- İşleyen, Burhan-Kaplan, Abdurrahim. "Ahmed b. Mübârek'in el-İbrîz Adlı Eserinde Abdülazîz ed-Debbâğ'ın Tefsir Anlayışının Yansımaları". *Diyanet İlmi Dergi*. LVIII/2 (2022), 479-506.
- Kaplan, Abdurrahim. "İbn Atıyye Tefsirinde Şefa'at", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Haziran 2020),149-175.
- Kaplan, İbrahim. *İslâm İnanç Esasları*, Ankara: Öncü Kitap Yayınları, 2017.
- Karakaş, Ali. "Abdüzazîz ed-Debbâğ ve El-İbîz Adlı Eserinde Hadis Örnekleri", *Türkoloji Araştırmaları*, 13/2 (2018), 477-489.
- Kelâbâzî, Ebû Bekr Tâcülislâm Muhammed b. Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'küb el-Buhârî. *et-Taarruf li-Mezhebi ehli't-Tasavvuf*. A. Şemseddin. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1993.
- Kılavuz, Ahmet Saim. *Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş*. İstanbul: Ensar Yayınları, 32. Baskı, 2020.
- Konuk, Ahmed Avni. *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*. haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2013.
- Nesefî, Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed. *Akâidü'n-Nesefî*. trc ve şrh. Mustafa Kasadar, İstanbul: Ravza Yayınları, 6. Baskı 2019.
- Nesefî, Ebû'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid. *Kitâbü't-Temhîd li Kavâidi't-Tevhîd*. çev. Hülya Alper. İstanbul: İz Yayıncılık, 2017.
- Oral, Osman. "Mâtürîdî'ye Göre Peygamberlerin Gönderiliş Hikmetleri". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/2 (2015/2), 225-251.
- Pezdevî, Ebû'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm. *Usûli'd-Dîn*. trc. Şerafeddin Gölcük. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017.
- Şahinoğlu, M. Nazif. "Abdülazîz ed-Debbâğ ve Bazı Tasavvufî Görüşlerine Bir Bakış", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (Erzurum 1989), 101-106.
- Topaloğlu, Bekir. "Cennet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/376-386 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Yıldırım, Celal. *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*. İzmir: Anadolu Yayınları, 1989.
- Zebîdî, Muhammed Murtezâ. *Tacu'l-Arus min Cevahiri'l-Kamus*. thk. Komisyon, Beyrut: Dâru'l-Hidâye, trz.
- Zirikî, Ebu Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dımaşkî. *el-Alâm: Kâmûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arab ve'l-müsta'rabîn ve'l-müsteşrikin*. 8 cilt, nşr. Züheyr Fethullah (Beyrut: Dâru'l-İlmil-Melâyîn, 15. Baskı, 2002), 4/28.